

שיעור א

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ

(פסחים ב ע"א)

הקדמה

א. שלא יעבור על כל יראה ובל ימצא, או שלא יאכל חמץ

1. בדיקת חמץ אור לארבעה עשר בניסן

2. אם לא בדק בתוך המועד

ב. מטרת התקנה לבדוק חמץ ללא כיטול, ובעקבות התקנה ש"הבודק צריך לבטל" סיכום

הקדמה

במשנה (ב ע"א) נזכרת תקנת חכמים לבדוק את החמץ בליל ארבעה עשר בניסן: "אור לארבעה עשר בניסן בודקין את החמץ לאור הנר". נעייין במחלוקת שבין רש"י לבין ר"י שבתוספות בסיבת התקנה, ומה הערך והטעם בבדיקת חמץ לאחר תקנתו של רב יהודה אמר רב: "הבודק צריך שיבטל" (ו ע"ב).

א. שלא יעבור על כל יראה ובל ימצא, או שלא יאכל חמץ

1. בדיקת חמץ אור לארבעה עשר בניסן

מצווה מהתורה לבטל את החמץ, וחכמים תיקנו לבדוק חמץ (ד ע"ב):

בדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בכיטול בעלמא סגי ליה.

רש"י (ד"ה בכיטול) הסביר מהי פעולת הביטול:

בכיטול בעלמא - דכתיב "תשביתו" (שמות יב, טו) ולא כתיב תבערו.

והשבתה דלב היא השבתה.

מה מטרת התקנה של חכמים לבדוק חמץ?

רש"י (ב ע"א ד"ה בודקין) הסביר: "שלא יעבור עליו בכל יראה (שמות יג, ז;

דברים טז, ד) ובל ימצא (שמות יב, יט)". רש"י לא כתב כאן אם אותו בודק שעליו

מדובר במשנה, גם ביטל בלב וקיים את המצווה מהתורה.

בגמרא (ו ע"ב) הובאה תקנת רב יהודה אמר רב: "הבודק צריך שיבטל". לפיו, לא מספיק שכל בעל בית יבדוק, אלא כל בודק חייב גם לבטל. רש"י (ד"ה הבודק) הסביר: "הבודק צריך שיבטל - בלבו סמוך לבדיקה מיד, ואומר: כל חמירא דאיכא בביתא הדין ליבטיל". כאמור, מהתורה מספיק לבטל בלב, אך רב יהודה אמר רב תיקן שכל בודק צריך לבטל, ועליו לבטא את פעולת הביטול באמירה. יוצא אפוא שתקנת רב יהודה אמר רב מבוססת על תקנת המשנה לבדוק חמץ, והיא מכילה שני מרכיבים: א. כל בודק צריך לבטל; ב. הביטול המדובר הוא בפה, במילים. מכאן שדברי המשנה: "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ", עוסקים באדם שלא ביטל. כך גם משמע מרש"י (ד ע"א ד"ה חובת): "בדיקת חמץ דרבנן. דאי משום בל יראה ובל ימצא - הא אמר לקמן דסגי ליה בבטול בעלמא, אי מסיח דעתיה מיניה ומשוי ליה כעפרא, ואמר: כל חמירא דבביתא הדין כו'. ורבנן הוא דאצרוך בדיקה". לו היה אותו אדם מבטל, ובוודאי אילו הוציא זאת מפיו, לא היה עובר על איסור בל יראה ובל ימצא. אך מאחר שלא כל אחד מבטל, תיקנו חכמים לבדוק חמץ. גם מדברי רש"י (ו ע"ב ד"ה ודעתו) נראה שהמשנה עוסקת באדם שרק קיים את תקנת חכמים לבדוק חמץ אך לא ביטל, על אף שבוודאי מהתורה מספיק לבטל. גם הר"ן (א ע"א מדפי הרי"ף) הסביר כך את שיטת רש"י:

ומשמע דתנא דמתני' לא בעי ביטול כלל אלא בדיקה, ובהכי סגי ליה לפי שמכיון שבדק יצא ידי חובתו, ואם שמא ימצא אחר כך גלוסקא יפיהה, יבערנה לאלתר.¹

לפי הר"ן, רש"י הסביר שבמשנה מדובר על אדם שלא ביטל, אלא רק בדק, ואם בכל זאת במהלך החג ימצא חמץ למרות בדיקתו, יבער אותו מיד. הרש"ש (ב ע"א) הסביר שבדיקת חמץ מקטינה מאוד את הסיכוי שאותו אדם ימצא חמץ בבית במהלך החג, וממילא גם סר החשש שמא הוא יבטל בליבו את הביטול שהוא ביטל לפני החג.

1 רבנו דוד (ב ע"א) כתב: "שבעיקר המשנה אין זכר לביטול לא קדם בדיקה ולא לאחר בדיקה, ולפיכך בודקין את החמץ ששנינו הוא שלא יעבור עליו בכל יראה ובל ימצא". המאירי (ו ע"א) כתב בהקשר של מהות ביטול החמץ אם הוא הפקר: "ויש שואלין על זה א"כ היאך אמרו בתלמוד המערב (ירושלמי פסחים ב, ב) 'המפקיר חמצו בשלשה עשר מהו לאחר הפסח? ר' יוחנן אמר: אסור, ר' שמעון בן לוי אמר: מותר'. והרי כל אדם מפקירו? ומ"מ יש לפרשו שהיא שנויה מקודם דבריו של רב יהודה". לדבריו, גם בימי האמוראים בארץ ישראל שנוכרו בירושלמי, עוד לא הייתה קיימת תקנת רב יהודה בשם רב. זאת על אף שר' יוחנן היה צעיר מרב, והעיד על עצמו שישב שבע עשרה שורות מאחורי רב בעת שהוא דן והתווכח עם רבי (חולין קלו ע"ב).

א. אור לארבעה עשר בודקין את החמץ

בחכמת מנוח (פסחים שם) הסביר שלפי רש"י חכמים תיקנו לבדוק נוסף על הביטול מהתורה, בהנחה שבוודאי הוא יעשה לפחות אחת משתי הפעולות הללו. בניגוד לכך, ר"י בתוספות (ב ע"א ד"ה אור) כתב את דברי רש"י, והקשה:

אור לארבעה עשר בודקין את החמץ - פירש הקונטרס שלא לעבור עליו בכל יראה ובל ימצא. וקשה לר"י כיון דצריך ביטול כדאמר בגמ' (דף ו:): הבודק צריך שיבטל, ומדאורייתא בביטול בעלמא סגי, אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל?

ר"י הקשה שאם מדאורייתא מספיק לבטל, ואם על כל אחד לבטל, לשם מה יש צורך לבדוק? תשובתו:

ונראה לר"י דאע"ג דסגי בביטול בעלמא, החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו. וכן משמע לקמן (דף י:): דבעי רבא ככר בשמי קורה וצריך סולם להורידה או אין צריך? מי אמרינן כולי האי לא אטרחוהו רבנן כיון דלא נחית מנפשיה - לא אתי למיכלהו או דילמא: זימנין דנפל ואתי למיכלהו. אי נמי שאני חמץ שהחמירה בו תורה לעבור בכל יראה ובל ימצא, החמירו חכמים לבדוק ולבערו אפילו היכא דביטלו משום דילמא אתי למיכליה.

תשובת ר"י היא שאכן היה מספיק בביטול, אך חכמים החמירו לבדוק, כך שאם הבודק ימצא חמץ הוא יבער אותו. זאת כדי שלא ייווצר מצב שבמהלך החג הוא ימצא חמץ, וישכח שפסח היום ויאכלנו ויעבור על איסור כרת.

בתשובה השנייה הסבירו התוספות מדוע יש צורך גם לבדוק וגם לבטל. איסור חמץ הוא חמור, והבדיקה נועדה שלא יעבור על איסור בל יראה ובל ימצא, וגם מועילה ליצור מצב שלא יהיה חמץ בבית כלל, כי אם יהיה חמץ בבית החשש הוא שהמוצא ישכח שפסח היום ויאכל.

לכאורה, מחלוקת רש"י ותוס' היא מה מטרת הבדיקה. לפי רש"י - למנוע מלהיכשל באיסור בל יראה ובל ימצא, ולפי תוס' - למנוע הימצאות חמץ בבית מחשש שמא יימצא חמץ בפסח והמוצא יאכל אותו.

2. אם לא בדק בתוך המועד

מחלוקת רש"י ור"י בתוספות מופיעה במקום נוסף בפרקנו. במשנה (י ע"ב) נאמר:

רבי יהודה אומר: בודקין אור ארבעה עשר, ובארבעה עשר שחרית, ובשעת הביעור.
 וחכמים אומרים: לא בדק אור ארבעה עשר - יבדוק בארבעה עשר, לא בדק בארבעה עשר - יבדוק בתוך המועד, לא בדק בתוך המועד יבדוק לאחר המועד.

את דברי ר' יהודה הסבירו אמוראים בגמרא שכוונתו היא שיש לבדוק אור לארבעה עשר בניסן, ואם לא בדק, יבדוק בארבעה עשר בשחרית, ואם לא בדק בשחרית - יבדוק בשעת הביעור, דהיינו בתחילת השעה השישית - שעה לפני חצות היום. את דברי חכמים הסביר רש"י כך: "בתוך המועד - בשעה ששית, שהוא מועד הביעור. לאחר המועד - משש שעות ולמעלה, עד שתחשך". מה שר' יהודה קרא שעת הביעור, קראו חכמים מועד - "בתוך המועד... ולאחר המועד", ורש"י הסביר שמועד פירושו הוא שעת הביעור. לפי רש"י, ר' יהודה וחכמים כינו את אותו הזמן בכינויים שונים.

תוספות (שם ד"ה ואם) הקשו על כך:

ואם לא בדק בתוך המועד - פי' הקונטרס בשעה ששית. וקשה דלרבי יהודה קרי ליה שעת הביעור, ולמה שינה לשונו?² אלא בתוך המועד היינו מתחלת שבע עד סוף הפסח, ולאחר המועד יבדוק כדי שלא יתערב לו חמץ של איסור בשל היתר ויאכלנו. ורש"י לא רצה לפרש כן, מפני שפירש במשנה דבודקים שלא יעבור בבל יראה.

לפי תוספות, דברי חכמים "בתוך המועד" פירושה מהשעה השביעית עד לאחר חג הפסח, ולאחר המועד הכוונה אחר חג הפסח. יש צורך לבדוק לאחר פסח "כדי שלא יתערב לו חמץ של איסור בשל היתר ויאכלנו". תוספות לא הסבירו כאן מדוע יש לבדוק בתוך המועד, כי לדבריהם זה ברור, מחשש שמא ימצא חמץ ויאכלנו. לפי תוספות, רש"י לא פירש כך כי לפי דעתו מטרת בדיקת החמץ היא שלא לעבור על איסור בל יראה ובל ימצא, ואיסור זה כבר איננו קיים לאחר פסח. המהרש"א (שם) הסביר את עמדת רש"י:

2 את ההערה הלשונית יישוב התוספות יום טוב (משנה פסחים א, ג). לדבריו זה לשון חכמים והוכיח זאת מדברי הגמרא (בבא קמא צח ע"ב), שם אכן ציין רש"י את פירושו למשנתנו כאן. אמנם כבר במסורת הש"ס ומפרשים אחרים ציינו שרש"י (מנחות סז ע"ב ד"ה ובשעת) הסביר כמו תוספות כאן.

נראה שדקדק לפרש לפי שיטתו דהבדיקה היא כדי שלא יעבור בכל יראה, וכל המשניות דקתני בהו דין בדיקה היינו בלא ביטל. ומשום הכי ביום טוב גופיה למה יבדוק משום כל יראה, דמה תיקן בבדיקה שע"י בדיקה נמי יראה, ואי אפשר לו לבטל אז. אבל משש שעות ולמעלה עד שתחשך בודק דאם ימצא אז אכתי אינו עובר בכל יראה וכדי שלא יעבור ביום טוב אם ימצא אז. וכן מוכח כפירש"י לקמן דאינו עובר משש שעות ולמעלה עד שתחשך והשבתתו בכל דבר באותן ו' שעות.

לפי המהרש"א יש להוסיף שאם ימצא בתוך החג ואחרי החג, עליו לשרוף מיד. חכמים לא השתמשו במונח "שעת הביעור", כי לפי חכמים כדאי לבדוק עד תחילת ליל ט"ו בניסן כדי שלא ימצא חמץ בבית. אמנם מדאורייתא צריך לבער עד חצות היום, ולפי חכמים עד תחילת השעה השישית, אבל אם ימצא לאחר מכן, גם כן יהיה עליו לשרוף. לפי ר' יהודה אין לבדוק לאחר השעה השישית מחשש שמא יאכל, וחכמים לא חששו לזה.

יש לשים לב שהמהרש"א כתב בבירור שלפי רש"י כל המשניות בפרק מבוססות על ההנחה שמדובר על אדם שבדק אך לא ביטל. להלן נראה שגם ר"י בתוספות במקומות נוספים בפרקנו סבר כך.

ב. מטרת התקנה לבדוק חמץ ללא ביטול, ובעקבות התקנה "הבודק צריך שיבטל"

נעייין שוב בדברי ר"י בתחילת המסכת (ב ע"א ד"ה אור). ר"י בשאלתו על רש"י ציין שני פרטים בנוגע לביטול: מהתורה די בביטול, ועל כל אחד לבטל, כמו שנאמר בגמרא בהמשך בשמו של רב יהודה אמר רב: "הבודק צריך שיבטל". אך התקנה "הבודק צריך שיבטל" היא תקנתו של רב יהודה אמר רב, והיא לא הייתה בזמן שהמשנה נכתבה? כך ציין גם הר"ן (א ע"א בדפי הרי"ף) כשהסביר את שיטת רש"י: "תנא דמתניתין לא הזכיר בטול אחר הבדיקה כלל, אלא שבא רב יהודה אמר רב וחדש ואמר הבודק צריך שיבטל". תוספות בוודאי ידעו שהחובה על כל בודק לבטל היא תקנה של רב יהודה אמר רב, ולא ניתן להסביר את המשנה על פיה. יתרה מזאת, לפי ר"י גם במשנה הבאה: "אין חוששין שמא גיררה חולדה..." מדובר במצב שלא ביטל (ט ע"א תוד"ה כדי), וקשה לקבל שהמשנה הראשונה בפרק עוסקת במצב שביטל, והמשנה השנייה בפרק עוסקת במצב שלא ביטל. זאת ועוד, בהמשך הסוגיה שם בעניין חולדה שגררה חמץ, דנה הגמרא בכמה פסקי הלכות שהמכנה המשותף

שלהם הוא ספקות בענייני חמץ, ועם זאת שהספקות הללו אינם קשורים ישירות למשנה, גם שם כתב ר"י שמדובר שלא ביטל (ט ע"ב תוד"ה היינו; י ע"א תוד"ה על). כך שגם לפי ר"י תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל בודק גם לבטל, היא מאוחרת יותר ואין היא קשורה להבנת המשנה.³

נראה להסביר ששאלת ר"י בתוספות על רש"י ותשובתו של ר"י נועדו להסביר עניין אחר ממה שהסביר רש"י במשנה. רש"י אכן הסביר מדוע תיקנו חכמים לבדוק חמץ, ובהנחה שהבודק לא ביטל, וכפי שביארנו לעיל את דבריו. ר"י שאל, מאחר שמהתורה מספיק לבטל בלבד, ומאחר שרב יהודה אמר רב תיקן אחר כך שעל כל אחד לבטל, אם כן יש מקום לברר ולדון מחדש מה הערך והתועלת של התקנה שנזכרה במשנה לבדוק חמץ? הלוא מספיק רק לבטל, שהרי בעקבות התקנה כל אחד יבטל?

על כך השיב ר"י: "דאע"ג דסגי בביטול בעלמא, החמירו חכמים לבדוק חמץ ולבערו שלא יבא לאכלו". אכן כן, היה מספיק לתקן שאם כל אחד מבטל, אזי אין באמת צורך לבדוק. אך חכמים קבעו לבדוק, שמא ימצא אדם חמץ במהלך החג ויאכל אותו. ר"י ביסס את תשובתו, שהחשש הוא שמא אדם יראה או ימצא חמץ בביתו ויבוא לאכלו, על שאלת רבא: "ככר בשמי קורה צריך סולם להורידה או אין צריך?" (י ע"ב) וההתלבטות היא: "מי אמרינן כולי האי לא אטרחוהו רבנן כיון דלא נחית מנפשיה - לא אתי למיכלה, או דילמא: זימנין דנפל ואתי למיכלה". מכאן שיש חשש שאדם יכשל ויאכל חמץ במהלך הפסח אם יזדמן לו חמץ בביתו. יושם לב שגם כאן (כמו לעיל ב ע"א תוד"ה אור) ר"י לא ביסס את תשובתו על דברי רבא (ו ע"ב)

3 מו"ר הרב שאול ישראלי, "המשך ביאור שיטות הראשונים ביטול חמץ", שערי שאול - פסחים, עמ' כד-כו, כתב שעל פי תוספות, רב לא חידש גזרה אלא פירש את המשנה. אך קשה מאוד לקבל הסבר זה. "הבודק צריך שיבטל" נשמע תוספת למשנה שקבעה שצריך לבדוק. הרב אהרון ליכטנשטיין, "תוקפה של בדיקת חמץ", שיעורי הרא"ל - פסחים, עמ' 21, כתב: "המחלוקת בין רש"י לתוס' היא באוקימתא של המשנה. לדעת רש"י המשנה דברה בתקופה שלפני התקנה המחייבת לבטל את החמץ, ובתקופה זו הבדיקה נועדה לפטור את האדם מלאווים דאורייתא. לדעת תוספות תקנת הביטול כבר היתה קיימת בזמן המשנה. ממילא האדם לא יכול שוב לעבור על בל יראה ובל ימצא דאורייתא ויש להסביר את מטרת הבדיקה אחרת כמבואר בתוספות". גם כאן, קשה לקבל זאת. איך ייתכן שתקנת הביטול הייתה בזמן המשנה אם אנו לומדים זאת רק מדברי רב יהודה אמר רב, שכאמור המילים: "הבודק צריך שיבטל" נשמעות כהנחה נוספת? כאמור, ההסבר לדברי תוספות הוא שהם שאלו מה המטרה או מה התועלת של התקנה לבדוק חמץ בעקבות תקנתו של רב יהודה אמר רב שעל כל בודק לבטל. ראה גם בפני יהושע (ב ע"א ד"ה אור; ו ע"ב ד"ה אמר רב יהודה) שכתב שרב יהודה אמר רב מסביר את דין המשנה וגם בימי המשנה היה צורך לבטל. אך כאמור לדברינו אין זה כך. ראה עוד: הרב יעקב אלעזר שפירא, "גדר בדיקת חמץ", מגיד דבריו ליעקב, עמ' 11-22.

בנימוקו את טעמו של רב יהודה אמר רב: "הבודק צריך שיבטל... אמר רבא: גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עילויה". דעתו על הגלוסקא היפה, אך לא כתוב שדעתו לאוכלה.

רבנו דוד (ב ע"א) ציין מקורות אחרים לכך שחכמים חששו שמא יבוא לאכלו. למשל, אבבי מסביר מדוע לפי ר' יהודה אין לבדוק חמץ לאחר הזמן שהיו צריכים לשורפו מחשש שמא יבוא לאכול ממנו, בעוד שהתיר לקצור מבית השלחין אפילו בלי שינוי, ולא חשש שמא יבוא לאכול מהתבואה החדשה בשעת הקצירה (יא ע"א): "אמר אבבי: חדש - בדיל מיניה, חמץ - לא בדיל מיניה". כך גם דברי רב יהודה אמר רב בנוגע למי שמצא חמץ של גוי (ו ע"א): "עושה לו מחיצה עשרה טפחים משום היכר, ואם של הקדש הוא - אינו צריך. מאי טעמא - מיבדל בדילי אינשי מיניה", ועוד. וכך סיים רבנו דוד (שם): "ותראה בהרבה מקומות שאף לאחר ביטול מצריכין לבדוק, וזה ודאי אינו אלא מחששא זו שלא יבוא לאכלו".

רבנו פרץ (ב ע"א) הביא את דברי רבינו יחיאל שטען בנוגע לדוגמה שציין ר"י בנוגע לכיכר בשמי קורה: "דשאני ככר בשמי קורה דלהכי צריך בדיקה לשם... משום שהוא יודע שהככר מונח לשם, אבל בבדיקה דהכא אינו יודע בודאי דאיכא חמץ בבית ולהכי לא דמי זה לזה". נראה אם כן שיש להבחין בין מצב שאדם מודע מראש שיש לו חמץ במקום מסוים, שאז כמובן עליו לבערו. אבל אם אדם בדק לפני החג ובכל זאת מצא חמץ באמצע החג, ההנחה היא שהוא יבער את החמץ ולא יאכל אותו. זאת מפני שהאדם בדק לפני החג על מנת למצוא חמץ והשתדל למצוא, ואם בכל זאת יתברר שהוא לא גילה חמץ מסוים בעת הבדיקה והחמץ יתגלה במהלך החג, אזי הוא ישרוף אותו.

ר"י הוסיף תשובה שנייה שעונה לשאלה מדוע צריך גם לבדוק וגם לבטל. דבריו דומים לתשובתו הראשונה, אך כאן הוא השיב מה הייעוד והתפקיד של כל מרכיב:

אי נמי, שאני חמץ שהחמירה בו תורה לעבור בכל יראה ובל ימצא, החמירו חכמים לבדוק ולבערו אפילו היכא דביטלו, משום דילמא אתי למיכליה.

הבדיקה והביטול מונעות עבירה על כל יראה ובל ימצא, והבדיקה מונעת גם הימצאות של חמץ בבית כדי שלא ייווצר מצב שיימצא חמץ בפסח והמוצא ישכח ויאכל.⁴ מו"ר הרב אברהם שפירא (שיעורי מרן הגר"א שפירא - פסחים, עמ' קעה) הסביר כך את דברי תוספות:

4 תוספות הזכירו שוב את דבריו בענין הביטול והחשש שמא יאכל במקום נוסף. הגמרא (כא ע"א) הסבירה את שנאמר במשנה שבערב פסח בזמן שכבר אסור לאכול חמץ עדיין החמץ מותר בהנאה

התוספות כותבים (בר"ה אור) שהחומרא בחמץ נובעת מכיוון ש"שאני חמץ שהחמירה בו תורה לעבור ב'בל יראה' ו'בל ימצא', החמירו חכמים לברוק ולבערו אפילו היכא דביטלו משום דילמא אתי למיכליה". וניתן להסביר שכוונת התוספות אינה שיש בחמץ שתי חומרות נפרדות: "בל יראה ובל ימצא" וחשש "דילמא אתי למיכליה". אלא שתי החומרות הללו נובעות זו מזו, וחיוב הבדיקה קיים גם מחשש "דילמא אתי למיכליה" משום "בל יראה ובל ימצא", וגם לאחר שביטל איסור הדאורייתא של בל יראה ובל ימצא, עדיין יש תקנת חכמים לברוק על מנת להשבית את החמץ.

יוצא אם כן, שרש"י ור"י בתוספות בפירושיהם במשנה בתחילת המסכת לא עסקו ישירות באותה השאלה. רש"י עסק בשאלה מה המטרה של תקנת חכמים לברוק חמץ לפני שנתקנה תקנתו של רב יהודה אמר רב שהבודק צריך שיבטל, ותשובתו היא: כדי למנוע מאותו אדם לעבור על איסור בל יראה ובל ימצא. ר"י הסביר עניין אחר: מדוע השאירו את התקנה לברוק חמץ גם לאחר תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל בודק לבטל, ומדוע יש צורך בשניהם - גם בבדיקה וגם בביטול. מה תשובת רש"י לשאלת תוספות בדבר הצורך לברוק לאחר תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל אחד לבטל?

הגמרא (ו ע"ב) שאלה מה הטעם של תקנת רב יהודה אמר רב שהבודק צריך לבטל. ההנחה בשאלה היא שברור הוא שכל אדם בודק, ורב יהודה אמר רב תיקן שכל בודק גם יבטל ובפיו. על כך השיב רבא: "גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה ודעתיה עליויה". רש"י (ד"ה ודעתו עליה) הסביר:

חשובה היא בעיניו, וחס עליה לשורפה. ומשהה אפילו רגע אחד ונמצא עובר עליה בכל יראה ובכל ימצא. אבל משבטלה - אינו עובר, דלא כתב אלא תשביתו.

ומותר להאכילו לבהמה וחיה. הגמרא דנה מדוע היה צריך לפרט בהמה וחיה. חיה - דרכה של חיה להצניע את מה שהיא משאירה והבעלים אינו רואה את מה שהחיה משאירה, ולכן אין חשש שיעבור על בל יראה ובל ימצא. אך דרכה של בהמה להשאיר אוכל, ויש חשש שמא יסיח את דעתו מלבער את מה שהשאירה הבהמה, "וקאי עליה בכל יראה" - ויעבור על איסור בל יראה ובל ימצא, ועל כן נכתב במשנה שמותר לתת לה לאכול. על כך כתבו תוספות (שם ד"ה וקאי): "וקאי עליה בכל יראה - פי' אם לא ביטלו. והוא הדין דהוה מצי למימר דילמא אתי למיכל מיניה". תוספות לשיטתם: אם הבעלים לא יבטל את החמץ ויישאר חמץ אצל בהמתו, הוא יעבור על בל יראה ובל ימצא. גם אם הוא יבטל, עדיין יש חשש שמא יראה אותו ויבוא לאוכלו, שהרי החמץ כבר אסור באכילה בזמן זה שבערב פסח ובמהלך החג.

תשובת רבא היא למקרה שאדם בדיק ובכל זאת מצא חמץ בביתו במהלך ימי הפסח. כאמור, הבדיקה נועדה לגרום לכך שהוא לא יעבור על איסור בל יראה ובל ימצא. בהנחה שהוא בדיק ובכל זאת מצא חמץ בימי הפסח בביתו, אם הוא משתהה ומתלבט אם לשורפו או לא, הוא עובר על איסור בל יראה ובל ימצא, כי אחרי הכול בכל זאת נמצא חמץ בבית למרות הבדיקה. אך אם הוא גם ביטל אחר הבדיקה, הביטול מסייע בכך שגם אם הוא ישתהה בנוגע לחמץ זה הוא לא יעבור על איסור בל יראה ובל ימצא.⁵

לזאת יש להוסיף הלכה נוספת של רב יהודה אמר רב (ו ע"א): "המוצא חמץ בביתו ביום טוב - כופה עליו את הכלי". אותו אדם שמצא חמץ ביום טוב בביתו בדיק וגם ביטל, ובכל זאת נמצא חמץ. הדין הוא שכופה עליו כלי, ושורפו במוצאי שבת או במוצאי יום טוב, ואם מצא בחול המועד - שורפו מיד. שם הסביר רש"י (ד"ה כופה עליו את הכלי):

דהא לא חזי לטלטולי ואפוקי. ומיהו בכל יראה לא עבר, דהא בטליה בליביה מאתמול, כדאמרין לקמן (ו ע"ב): הבודק צריך שיבטל בלבנו. אלא משום שלא ישכח ויאכלנו - צריך כפיית כלי.

כאמור, בחול המועד הוא שורף מיד, ומאחר שביום טוב לא ניתן לשרוף, כופה עליו כלי כדי שלא ישכח ויאכל. אך אין הוא עובר על איסור בל יראה ובל ימצא כי הוא ביטל. בניגוד לתוספות, רש"י לא חשש שמא ימצא אדם חמץ בפסח ויאכל אותו, שהרי אם הוא ימצא חמץ במהלך ימי הפסח עליו לשרוף מיד. רק בשבת וביום טוב שאי אפשר לשרוף אלא צריך להמתין למוצאי השבת או החג, או אז יש לכסות את החמץ בכלי כדי שלא יתפתה וישכח שפסח היום ויאכל את החמץ.⁶

5 תוס' (ו ע"ב ד"ה ודעתיה) ציינו שרש"י כתב: "וחס עליה לבטלה", והקשה שאם כן מה משמעות קושיית הגמרא: "וכי משכחת ליה נבטליה". אחרונים העירו שברש"י כתוב שהוא חס עליה לשרפה. ראה במהרש"א, בפני יהושע ועוד.

6 הרב אלחנן וסרמן (קובץ שעורים, פסחים אות כג) כתב: "עוד שם ברש"י 'משום שלא יאכלנו' אף דדעת רש"י דטעמא דבדיקה משום בלא יראה מ"מ טעמא דתקלה נמי איכא כמו בכל איסורי הנאה דטעונין קבורה מהאי טעמא. אלא דמצות בדיקה דליתא בשאר איסורי הנאה הוא משום בל יראה". מדברי הקובץ שיעורים ניתן להבין שבאופן כללי רש"י חשש לתקלה, וזה טעמם של תוספות. אך כאמור, לדברינו, רק בשבת וביום טוב שאי אפשר לשרוף, אז יש מקום לתקלה כזאת. אך בחול המועד, רש"י לא חשש לזה.

סיכום

רש"י ור"י בתוספות בתחילת המסכת עסקו בשתי שאלות שונות. רש"י עסק בשאלה מה המטרה של תקנת חכמים לבדוק חמץ, בהנחה שהמשנה עוסקת במי שלא ביטל, שהרי המשנה נכתבה בטרם תוקנה תקנתו של רב יהודה אמר רב שהבודק צריך שיבטל. רש"י הסביר שמטרת הבדיקה היא למנוע מאותו אדם לעבור על איסור כל יראה ובל ימצא. ר"י עסק בשאלה אחרת: מדוע השאירו את התקנה לבדוק חמץ גם לאחר תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל בודק לבטל, ומדוע יש צורך בשניהם - גם בבדיקה וגם בביטול.

ההבדל בפרשנות של רש"י ור"י בתוספות מדוע יש צורך גם לבדוק וגם לבטל

הוא זה:

רש"י במשנה הסביר מדוע תיקנו לבדוק חמץ, ולפיו הבדיקה בעיקרה נועדה למנוע מהבודק להיכשל באיסור כל יראה ובל ימצא. רש"י בגמרא, בהקשר לדברי רב יהודה אמר רב "הבודק צריך שיבטל", הסביר מדוע היה צורך לתקן ביטול נוסף על הבדיקה. הביטול מונע כישלון אם בכל זאת ימצא חמץ בחג אף שבדקו לפני החג והבעלים ישתהה ויתלבט אם לשרוף או לא.

ר"י בתוספות במשנה הסביר מדוע לאחר תקנת רב יהודה אמר רב שעל כל אחד לבטל, עדיין יש חובה לבדוק. לדבריו, הביטול נועד למנוע עבירה על איסור כל יראה ובל ימצא, והבדיקה מועילה למנוע הימצאות חמץ בבית, כדי שלא ייווצר מצב שיימצא חמץ במהלך החג בבית והמוצא ייכשל ויאכל אותו.